

CSOKONAI GEORGICON-FORDÍTÁSA.

Vergilius nagyon kedvelt költő volt eleinknél, amit az is bizonyít hogy Huszti Péter óta (1582.) sok fordítója volt. Az *Aeneist* Kovács József (1799., 1804., 1831.), Nagy János (1806. töredékesen), Baróti Szabó Dávid (1810., 1813., megjobbítva Radó Antaltól 1902., 1907.), Gyurits Antal (1851., 1866.), Sebők Árkád (1857., 1860.), Márki József (1873., 1882.), Barna Ignác (1889., 1890) versben, Remete József (1863.), Vajdaffy József (1867.) prózában fordították; a Csoma-kódexben foglalt *Aeneis*-részben kívül egyes részleteket adtak belőle Kolosy Lajos (II. é. 1879.), Barna Ignác (1877.), Hiador (1882.). Danilovics Kálmán (1890). Rájnis is belekezdett az *Aeneis*-be, de Baróti megelőzte. Az *Eclogákat* Rájnis J. (1789.), Baróti Szabó Dávid (1813.), Gyurits Antal (1851.), Hiador (1882) és Vietorisz József (1904.) fordították le, azonban a *Georgiconnak* csak két teljes fordításáról tudunk, Rájniséről (1814.) és a Bodonéről (1867.). Toldy s Ferenczi Zoltán kutatásai alapján tudunk arról is, hogy Csokonai is lefordította Vergilius e remekét,¹ míg végre a Genius-társaság kiadásában világ elé került maga a fordítás szövege is (1922).

E fordítás néhány sor híjával két ének szövegét magyarítja, s a III. énekből 21 és fél sort ad. Költőnk, amint a kiadás szövege is mutatja, 12-esekben kezdte meg a mű fordítását, de az 55-ik sornál az ilyen formában való tolmácsolást elhagyta, s átesapott a 15-ös mértékre. Tehát rímes, ütemes magyar sorokban tolmácsolta egy hexameterben írt munkát! Itt két kérdés tolu előnkbe: 1. Miért magyar mértékben fordított, 2. miért 15-ösökben?

Az első kérdésre nem nehéz megadni a választ. Bár költőnk virtuóz a klasszikus verselés terén is, mégis e tárgynál illőbbnek tarthatta a népi, illetve magyaros mértéket. A Vergilius-fordítások ugyan legnagyobb részben az eredeti mértéket követik, szem előtt tartván Kazinczy utasítását: nemcsak azt, hanem úgy is kell adni, amint az originál van. Batsányi is a formai hűséget kívánta. Volt azonban példa arra is, hogy Vergiliusnál magyar mértéket használtak Csokonai előtt. Már Ráday Gedeon hozzákezdett az *Aeneis* magyar mértékben való fordításához, s az Orpheus VII. kötetében N. Y. jegy alatt 36 négysoros versszakot közölt belőle; rímes sorokat. P. Horváth Ádám 3 éneket fordított az *Aeneis*-ből a M. Muzsa 1787-es folyamában, alexandrinokban, s utóbb az egészet le akarta fordítani, Dugonics pedig *Trója veszedelmének* törzsében az *Aeneist* ültette át (1768., 1774.) Zrinyi-szakban, népies formában. Egy debreceni poëseos professor a M. Muzsában mutatványt közölt Vergiliusból párrimű sorokban.

Még elhatározóbb lépést tett e téren Háló Kovács József nagyköri prédikátor, aki 1799-ben a teljes *Aeneis* első részével lépett a világ elé: műve magyaros, két sarkú, rímes tizenötösökben van írva. Ez a Kovács József műve előszavában (XII.) a következőket írja: «Ezelőtt 14 esztendővel, akkori Poësis tanuló Tanítványaimnak kedvéért, nagy részént lefordítottam az Eneist, 12 Syllabájú versekben, de most ezeket megnézegetvén, sokkal

¹ Négy kezdő sorát idézi is a Wirth-féle *Aeneis*-kiadás bevezetése (1920).

erőtlenebbnek találtam ezeket a 12 lábnyi köveket, mint sem hogy az Éneisnek temérdek terhét megbirhatnák. Azért mind 15 lábnyiakat válogattam, az ugy nevezett 15 lábnyi Heroicus versekben fordítottam, mert ezek olyanok a Magyar nyelvben, mint a Deákban a Hexameterek, vagy a nagy dolgoknak leírásokra legalkalmasabb hat lábú versek.» Íme van író, aki magyar mértékben fordította a teljes *Aeneist*, mégpedig, egy 12-esekben való próbálkozás után, 15-ösökben. Csokonai is 12-esekben kezdte a *Georgicont* fordítani, de csakhamar rátért 15-ösökre.

Ez a Kovács József 1785-ben, egy évig a Csokonai poësis-tanítója volt. Ha 1799-ben azt írja, hogy 14 évvel azelőtt kezdte az *Aeneis* fordítását, akkor ez épen 1785-re esik, amikor költőnk tanára volt. Csűrös Ferenc a Régi okiratok és levelek tára c. elfeledett folyóirat 1906-os folyamának IV. füzetében már egy ízben felvetette azt a gondolatot, hogy nem volt-e a *Lélek halhatatlanságának* jelen tartalommal s formában való megszületésére indító hatással egyik debreceni tanárnak a folyóiratban Csűröstől is közzétett verse? ¹ Most egy másik debreceni tanár munkájára mutatok rá, mint olyanra, mely a forma dolgában útmutatást adott költőnknek. Az sem lehet pusztá véletlen, hogy Csokonai 1799 nov. havában kezdett a mű fordításába Csurgón, hiszen 1799-ben jelent meg az *Aeneis*-fordítás is! Maga Csokonai is hivatkozik e fordításra *Az epopaeáról közönségesen* c. cikkében.

Hogy a költő 12-esekből átsapott 15-ösökre, jöllehet a 15-ös verset a Kleist-fordítás előbeszédjében «kintornáló versóriásnak» nevezi (és a Kleist-fordításban két sorra is töri szét s keresztrímekkel látja el), annak az lehetett egyik oka, hogy a Zrinyi-sor rövidebb lévén a hexameternél (12 szótag szemben 13–17 szótaggal), nem tudott volna sort-sorral tolmácsolni s ez végeredményben nagyon szabad fordításra csábította volna. Másfelől a *Georgicon* mindennapi tárgyához tulságosan ünnepélyesnek tartotta a hexameteret. Ebben az időben ugyanis nagy becsülete volt a hexameternek. Ráday a *Zrinyiászt* már ifjú korában hexameterbe akarja áttenni. Gr. Teleki Ferenc ugyanezt hexameteres formában fordítja németre. Kulcsár is azt ajánlja Csokonainak egy Pestről írt levelében, hogy az *Árpádiászt* hexametrumokra vegye, ha halhatatlan akar maradni (1802 dec. 8.). Rájnis a *Heliconra* vezérlő Kalaúzának előszavában Gyöngyösit megpróbálja mértékes versekbe, hexameterbe szedni, elégtlenül mondván, hogy a *Murányi Vénus* szebb hexameterben (1781.). Baróti Szabó a *Paraszti majorságot* hexameterben fordítja (1779). E paraszti tárgynál tehát Csokonai nagyon jól választotta meg a formát. Hiszen a *Dorothyánál* is, mint előbeszédje végén mondja, ezért használta e *popularis* münél hexameter helyett a kettős strófát. Mi hozzátelhetjük, hogy a hexameterhez is jól értett, hiszen 9 magyar versben használja. Mégis, mint a hexameterben írt *Tavaszt*, úgy a *Georgicont* is magyar mértékben fordítja. (V. ö. Kazinczyhoz Dayka verseiről írt levelét!) Kazinczy a *Georgicon* egy részét hexameterben fordítja, így vélvén kisebbíteni a költemény ellenállását. Édes Gergelyhez ezt írja a buzgó mester 1803. IX. 1-i levelében: «Az Erga kai

¹ E tanár Sárvári Pál 1790-i poëseos praeceptor, a vers Ormós Andrásné halálára írt vers volt (1790).

hémerai nem fogja a tanult olvasó előtt szerencsáját csinálni és félek, hogy a' tanulatlan előtt azért nem fogja, a' miért a' Csokonai által lefordított Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak megégetni. Némely munka nem szenved fordítást, az tudniillik, a' hol az érdem nem a dologban, hanem a felette gonddal válogatott szókból és csinos beszédben áll.» (III. 93.) Igenis, Kazinczyval szemben azt mondhatjuk, hogy kár volt Csokonainak tűzbevetni fordítását, mert úde, magyaros zamatot adott e latin szellemű műnek, a nélkül hogy tulságba menne, épúgy, mint Baksay az *Iliásnak*. (It. 1917. 238.)

További kérdés az, hogy miért s mikor fordította Csokonai a *Georgicon*.

Hogy költőnk nagyon szerette Vergiliust, azt a Kovács József feljegyzése is bizonyítja (Ferenczi 12.), azonkívül az *Epopaearól közönségesen* c. cikkében önmaga tesz nyilatkozatot a Vergilius iránt érzett csodálatáról. Közvetlen oka a *Georgicon* választásának azonban az volt, hogy Festetics ki akarta adni a *Dorottyát*, Csokonai azonban nagyobb készületű munkával akart bemutatkozni. A grófhöz írt levélben hivatkozik arra, hogy Rájnis a a *Bucolicat*, Kovács József pedig az *Aeneist* már lefordították, hogy a magyar nép az egész Vergiliust olvashassa a maga nyelvén, azért ő a *Georgica* lefordításához kezd. (II. 665.) E levél 1799-ből, helyesebben 1800-ból való, mikor már otthagya Csurgót. 1799 nov. havában kezdett a műhöz. Ezt maga jegyezte fel Csokonai a fordítás fejében. 1800 dec. 15-én már előfizetést hirdet többi munkája közt a *Georgiconra* is. 1801 máj. 16-án pedig azt írja, hogy hallja ugyan, hogy Rájnis is ki fogja adni a *Georgicon*t, de ami még nála, Rájnisnál, a lehetőség világában gombolyog, az nála a valóságban kifejlődve van. Tudja, hogy Erdélyben is foglalkozik valaki a mű lefordításával. (Hogy ez ki volt, eddig nem sikerült megállapítanom. Arankára, a két Benkőre, Bólyai Farkasra lehet első sorban gondolni.) De az olyan fő litteratorok, mint Rájnis, írjanak az egész országnak, ő Festeticsnek fog írni. Ezt úgy kell érteni, hogy Festetics Keszthelyen egy gazdasági iskolát akart felállítani, s ennek a megnyitására fordította volna le költőnk Vergilius e gazdasági tankölteményét. 1802 febr. 13-án Széchenyi Ferenchez írott levelében is említi a *Georgicon* kész fordítását, míg a Rédei Lajoshoz, valószínűleg 1803-ban írt levelében róla, mint nemsokára kijövendőről beszél. Sajnos, a munka nem jelent meg, mert Festeticsnek, akizhez költőnk elküldte a második éneket, vagy nem nyerte meg a tetszését a mű, vagy azért nem küldte el költőnk a további részt, mert Festetics meg akarta bíráltatni hozzáértők: a keszthelyi Minerva-kör tagjai által. (Lásd az 1801. I. 9, IV. 12, VIII. 21; 1802. II. 17-iki leveleket.)

Kazinczy már, mint említettük, 1803 szept. 1-én azt írja Csokonairól, hogy művét tűzbe dobta. Toldy szerint Kultsár is kért tőle a fordításból kóstolót, de neki sem küldött a költő. (1844. XLVII.) Toldy szerint e levél után (II. 20. 1802.) nyomavész a *Georgicon* ügyének. De a műnek nem veszett nyoma, megvan a kézirat az akadémiai kéziratok közt, igaz, hogy töredékesen s csak másolatban, de ezek egyikét maga Csokonai javította. Csokonai (műveinek lajstromában) mint két exemplarban lévő említi e fordítást.

Rájnis *Georgicon*-fordítása, amint Csokonai említett levelében jelezte is, a Csokonai életében még a lehetőség világában gombolygott, bár a költő már

1789-ben (Kazinczy szerint 1786 után) hozzáfogott, de nagyon lassan haladt vele, abba is hagyta közben, majd letett tollát 1809 után, mikor a keszthelyi Georgicon igazgatója (scholarchája) lett, újra felvette, s a munkát 1811-ben be is fejezte, mint művének 288. lapjáról következtethető (hol azt mondja 1811-ben, hogy 31 évvel ezelőtt adta ki a Kalauzt [1781] s a *Georgicat* tíz évvel ezelőtt kezdte Győrben fordítani, öt év múlva el is végezte). Nyomtatásban csak halála után jelent az meg Pókateleki Kondé József Benedek kiadásában (1814. Pest). Művéről Császár Elemér is (a Kisf. Társ. Nemz. Könyvtárának kiadásában) úgy nyilatkozik, hogy nem mérkőzhetik a kor jelesebb műfordításaival. Így tehát, bár a Csokonai *Georgicon*-fordítása csak napjainkban jelent meg, jóval megelőzte a Rájnisét korban és — majd látni fogjuk — művészi értékben is. Kazinczy egyáltalán nem volt a Rájnis fordításával megelégedve: «30 évig foglalkozott vele Rájnis s mégis rosszabb, mint a Baróti Szabó Aeneis-fordítása,» mondja. (Lev. XII. 320. 264 lap.)

Sok reményt fűzött Kazinczy a Kerekes Ferenc fordításához, amelyből szerzője a Magyar Kurir 1815 dec. 8-i 98. számának Rendkívüli Toldalékában és a Sokfélében mutatványt ad s jelentésében fordítási elveiről is tájékoztatja a közönséget. «Vergilius — írja Kazinczy — ezúttal jó kezekbe jutott». (XIII. 406 l.) «Kerekes sokkal jobb fordítását fogja adni a Georgiconnak, mint Rájnis' adta». (XII. 371.) Kerekes e művét 1813 után kezdte írni, amikor a keszthelyi intézetben gazdasági tudományokkal foglalkozott s a Rájnis fordításáról semmit nem tudván, munkáját *elsőnek* vélte a magyar irodalomban. (Kaz. Lev. XIII. 559—564.) Hexameterekben fordított belőle 70 sort. Tovább nem tudta fordítani, mert debreceni tanárrá választván, a munkát későbbre ígéri (M. Kurir 1816. 12. *Honnyi levelek*), azonban az ígéret tetté nem vált. Irodalmunk nem vesztett vele: a közölt mutatvány nem tanuskodik költői tehetségről.

Maga Kazinczy is próbálkozott a *Georgicon* néhány sorának magyartásával. (L. XII. 372—3.) Az Élet és Literatura c. folyóiratban pedig (1829-ből) a IV. ének Orpheus- és Eurydicéről szóló részletének hexameteres fordítását közli. Ebben, amint arra Némethy Géza rá is mutat a Vergilius életében, eliziót és synisesist is használ, tehát a latin prozódia szabályait alkalmazza a magyar nyelvre. Pl.

Béhata az árnyékok lakjokba a durva királyhoz . . .
(vagy) . . . szelidítve gyötrelmeit.

Néhány évtizeddel később a gazdálkodáshoz visszatért Bodon Ábrahám is nagy hozzáértéssel tolmácsolta a művet 1867-ben Sárospatakon megjelent könyvében. Előtte a Lemaire 1819-i szövege állott; költői nyelve elég jól sikerült művé teszik. 1861-ben kezdett hozzá. A mű előszava 1865-ből való. Radó tévesen helyezi az 1831-ig való fordítások közé (bizonyára Bartal alapján, aki 1807-re jelzi kiadását, aminek helytelenségét már Findura Imre megállapította. [E.Ph.K. 1878.] Így Csengeri *Anthologia Latinája* is. (34. l.) Az akadémiai példányban kék ceruzával több, a szerző kezétől származó helyesbítés van. A tintával írt jobbítások (I. 492, 495, 506, 508, 511) a Némethy javításai. A fordítás gazdag népies szókban: poronyó, göre, boroszlán, tommad, gányol, laza = rossz zab,

tanga talaj, bekegő, nyüst, gerendely, babó, epecsel stb. Szemelvényeket közül a *Georgicon*ból Némethy Géza is, saját nagyobbarányú javításával adván hol a Bodon, hol a Rájnis szövegét. Csak a Kazinczy fordítását hagyta változatlanul. (200 l.) Hegedűs István a könyv bírálatában a Rájnis, Bodon (és Barna Ignác) fordításánál még nagyobb javítást kívánt az élvezhetetlen sorokban. (E.Ph.K. 1903. 786. l.) Csokonainál élvezhetetlen sor nincs a *Georgicon*-fordításban. Költőnk előtt a mű stereotyp szövege állott, amire egyes kifejezésekből következtethetünk. (Pl. vasra ütött legények = ferrea progenies II. 341. és nem terrea, mint némely kiadásban van.)

Mint említettem, költőnk az I. és II. éneket fordította le, illetőleg az egészét, de másolatban csak ennyi maradt fenn az utókorra, továbbá a III. énekből 21 és fél sor. De még a megmaradt rész sem teljes, mert az I. énekből a 164—6 = 3 sornak, 172—175 = 4 sornak, a II. énekből a 14—16 = 3 (s nem két) versnek a fordítása hiányzik, amint az a szövegben jelezve is van. Azonban, aki jobban megnézi a szöveget, látja, hogy még több is hiányzik. Így az I. ének 231—2. és 231—2. sorai, az I. 508., a II. 73. sorai nincsenek lefordítva. A másolásnál is, bizonyosan elnézésből, ami az előbbi kihagyásoknak is oka lehetett, több kisebb hiba csúszott be.¹

Maga a fordítás arra törekszik, hogy lehetőség szerint híven adja az eredetét, úgy azonban, hogy ez a költőiség rovására ne essék. Ezt néhol úgy éri el a fordító, hogy csaknem szóról-szóra fordít, néhol úgy, hogy a feleslegesnek érzett szokat nem fordítja, hogy így a versforma bilincse valamennyire táguljon. (Többnyire inkább az I. énekben ragaszkodik a szöveghez.) Vannak azonban nagy számmal olyan helyek, ahol a latin szöveg feleslegesnek érzett szavait kihagyja. Viszont vannak elvéteve betoldásai is. Rendszerint rövidegre törekszik, de számtalan példát találunk arra, hogy bővebben, több szóval fejezi ki a gondolatát, mint az eredeti szöveg; ilyenkor az is megesik, hogy a sorokat szétbontja s így több sorban fordít, mint ahogy a latin eredetiben van.

Általában van néhány helye, amely igazításra, helyesbítésre szorul. Bizonyára költőnk meg is tette volna, ha kiadásra került volna a műve, valamint eloszlatta volna a fordításában időnként fölbukkanó homályt. Mindez azonban csekély jelentőségű, annál inkább, mert nem a végleges szöveggel állunk szemben. A fordítás így is, amint van, értékes: a szövegbe látásnak, a szép és praegnans kifejezések mesteri alkotásának nagybecsű példája e mű. Radó Antallal együtt, ki a műfordítás történetét megírta, (E. Ph. K. 1883.) fájdalmas veszteségnek érezzük a legelső *Georgicon*-fordítás csonkaságát. Maga a virtuóz verselés is ékessége e műnek. A sok alliteráció emeli szépségét (lobogó lánggal felfaladni = crepitantibus flammis urere; szószólók székibe, horpadt hajófeneket, kígyókat faldosó fehér madár; lenge füstöt fakaszt). Nyelve magyaros, olykor népies, pl. tári tuppós táncot jár (Bodon: idéetlen táncot); pofók; dereptis cothurnis = hányd el, vesd el csizmádat; duris arvis = a kopogó pallag körül; vigály, kedvek toszsan, milling, szusz, kászolódo alszél, tátos felszél, kezedre áll a parittyá stb.

¹ Pl. II. 320. *nyulánk*, 291. l. *földed*, *vájass* a, 295. l. *bábot*, 272. l. *figebab*, 278. l. *jégtáblát* tol, 280. l. *esőből*, 297. l. a *halál* szó előtt egy kéttagú szó kimaradt, 269. l. *föld* is . . .

Csokonai fordításának jelentőségét akkor látjuk meg igazán, ha összehasonlítjuk Rájniséval és Bodonéval; kitűnik ekkor, mennyivel jobban folynak a mi nyelvérzékünk számára a Csokonai versei, mint a másik két fordításé s mennyivel költőibbek, noha amazé egy évtizeddel, emezé egy félszázaddal későbbi, mint Csokonai kísérlete. Nehány példán be is mutathatjuk a nagy különbséget. Az I. ének 14-15 sorát például így fordítják:

Rájnis:

És te liget-szerető, ki alatt a Tzejei erdőn
Tiszta fehér tulkok százanként járva legeltek.

Bodon:

Jöjj ki, ligetbúvó, kinek a dús Céa szigetben
Hószin(ü) háromszáz tulkod kedvére legelget.

Némethynél:

Jöjj ki, Ligetbúvó, kinek a dús Céa szigetjén
Háromszáz hószin tulkod kedvére legelget.

Csokonai:

Te is, kinek ama kövér Céának szigetébe
Ezer hószin tinód legel a tós, bokros esérébe.

Az I. ének 31. sora:

Rájnisnál:

Vagy tenger vizein fog téged venni vejének (Thétis.)

Bodonnál:

És Thétisz veje légy s a tenger nászi ajándék.

Csokonainál:

És Thétis minden hajjain vőnek vásárol téged.

Az I. ének 43. sora:

Rájnisnál:

Amikor a fagyos hó kikeletkor hegyekben elolvad
S a hantot napenyészeti szél fuvása puhítja.

Bodonnál:

Zsenge tavasz jöttén, ha az ősz hegység hava eltűnt
S lágý zefírek lehitől a földnek kérge felengedt.

Csokonainál:

Kikeletkor, midőn az ősz hegyekről megerednek
A hóvizek és zefirtől a lágý rőgek engednek...

A Bodon fordítása sok helyen költői, nyelve nagy költők hatását mutatja; a Csokonai fordításán a tehetség hamva van.

Csokonai maga többre becsülte eredeti írásait, mint a fordításokat. A *Dorottya* előbeszédének végén s II. 558. l. azt mondja, hogy jobban szeret középszerű originál lenni, mint elsőrendű fordító. Ha azonban megvizsgáljuk a *Georgicon* fordítását, valamint Horatiustól s Catullustól az eredeti mértékben fordított költeményeket, látjuk, hogy kitűnő fordító is.¹

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Egyébként Csokonainak a *Georgicon* még ihlető gondolatot is adott A IV. könyvben van elmondva a Cornelius Gallus dicsőítése helyére tet. Aristeus méheinek története. Ehhez fűzte Csokonai a *hesperi méhes története* 3 versének gúnyos gondolatait.